

Częstochowa, 06.03.2023

dr hab. Katarzyna Winczek, prof. UJD

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie,
Wydział Sztuki

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Ol'gi Moravcovéj pt. „Kwadrans po drugiej zmarła jaskółka”, sporządzona w związku z postępowaniem w sprawie nadania stopnia doktora w dziedzinie sztuki, w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki, zlecona przez Radę Dyscypliny Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach.

Pani Ol'ga Moravcová jest absolwentką studiów na kierunku grafika na Wydziale Artystycznym Uniwersytetu Ostrawskiego, które ukończyła w 2017 r. Jest także uczestniczką stacjonarnych środowiskowych studiów doktoranckich w Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach; pracę doktorską zrealizowała pod kierunkiem promotora dr hab. Dariusza Gajewskiego.

Bezpośrednio po studiach magisterskich rozpoczęła współpracę z macierzystą uczelnią jako asystentka w Pracowni Grafiki na Wydziale Sztuki Uniwersytetu w Ostrawie. Prowadziła przedmioty z grafiki, technologii cyfrowych, technologii poligraficznych, 2D. Oprócz pracy dydaktycznej doktorantka angażowała się w różne zadania organizacyjne, związane np. z międzynarodową współpracą Katedry grafiki i rysunku Wydziału Sztuki OU, szeroko znanej w środowisku polskich uczelni artystycznych. Współorganizowała i była współkuratorem wystaw w uniwersyteckiej Galerii „Koridor”. Podejmowała aktywności związane z działaniem Centrum Technologii Cyfrowych, czy też cyklicznych sympozjów serigraficznych ISSO, projektując min. katalogi do wystaw 2016-2018, 2018-2020.

Przesłana dokumentacja doktorska Pani Ol'gi Moravcovéj składa się z trzech części: portfolio osiągnięć artystycznych z lat 2012-2022, pracy doktorskiej części teoretycznej i dokumentacji fotograficznej dzieła artystycznego. Należy podkreślić bardzo staranne przygotowanie całej dokumentacji, zarówno pod względem ilości i jakości materiału ilustracyjnego, jak i opracowania edytorskiego.

W portfolio Pani Moravcová zaprezentowała bogatą dokumentację działalności artystycznej. Zamieściła w nim reprodukcje prac z lat 2012-2022, wykaz wystaw, realizacji projektowych, warsztatów i plenerów, publikacji. Ol'ga prezentowała swoje grafiki na kilku wystawach indywidualnych w galeriach na Słowacji, w Czechach, w Polsce. Była nominowana do nagrody głównej w konkursie „Grafika roku 2016” w czeskiej Pradze. Ma na swoim koncie udział w licznych wystawach zbiorowych, zarówno krajowych, jak i międzynarodowych: w Czechach, na Słowacji, w Polsce oraz w Korei, Grecji i na Litwie. W większości są to wystawy organizowane przez środowiska akademickie, ale także wystawy pokonkursowe, np. „Grafika roku” w Pradze (2016, 2018, 2019), czy 6. Międzynarodowe Triennale Grafiki Cyfrowej w Gdyni (2019). Artystyczna współpraca międzynarodowa Pani Ol'gi miała miejsce podczas różnych warsztatów graficznych, festiwali sztuki, plenerów i projektów, w których graficzka uczestniczyła lub je współprowadziła. Są wśród nich wydarzenia inicjowane przez ośrodki akademickie w Ostrawie, Banskej Bystrici, Katowicach, Krakowie, Częstochowie. Ol'ga Moravcová jest także projektantką, autorką opracowań graficznych publikacji ISSO. Graficzne prace artystki z lat 2012-2022 odzwierciedlają Jej zainteresowania naturą, człowiekiem, sensualnością. Techniki warsztatowe to głównie sitodruk, druk cyfrowy i ostatnio druk UV. Początkowe, czarno-białe geometryczne kompozycje z lat 2012, 2014 nie pojawiają się już w późniejszej twórczości. Potem dominują prace w innym charakterze, i o innej strukturze. Widzimy więc organiczne kształty, naturalne ślady, gest, odciski, odciski ciała, antropomorficzne formy (korzeń-konar-postać ludzka-krzyż?). Tworzywem rysunkowym jest ciało, skóra, włosy, dłonie, materia tkaniny, folii, faktura farby, a także zapis fotograficzny. Graficzny obraz jest płynny, nieokreślony, efemeryczny; zbudowany warstwowo, na zasadzie przejrzystości, ruchu i fragmentaryczności. Forma współgra z ograniczoną kolorystyką, rozpiętą w skali bieli-szarości-czerni. Część prac działa silnym kontrastem płaszczyzn i linii, inne przeciwnie, oparte są na subtelnej, światłocieniowej sugestii przestrzenności. Tytuły nadane pracom podkreślają intencje autorki: „Gra cieni”, „Rozkład i proces”, „Zapis”, „Ruch”, cykle: „Transformacja”, „Haptyka”, „Univerzum” i inne. Twórczość Ol'gi Moravcovéj sprawia więc wrażenie spójnej i konsekwentnej, niezwykle osobistej i w sposób naturalny ewoluującej w stronę konceptualną.

Ocena pracy doktorskiej, części teoretycznej

W rozprawie doktorskiej Pani mgr Ol'gi Moravcovéj „Kwadrans po drugiej zmarła jaskółka” można wyróżnić kilka części, a wśród nich rozdziały: Sensowne i Sensoryczne, Wizualny charakter dzieła; uzupełnione o Wstęp, Konteksty, Zakończenie, Epilog, Załącznik oraz pełne dane bibliograficzne. Problematykę relacji człowieka z przyrodą autorka rozpatruje na różnych płaszczyznach znaczeniowych – kulturowej, teologicznej, filozoficznej, historycznej, naukowej, sztuki. Praca porusza bardzo aktualny i ważny problem, nierozzerwalnie związany z rozwojem cywilizacyjnym na Ziemi – dotyka kwestii odpowiedzialności ludzi, konsekwencji i skutków podejmowanych przez nich działań w stosunku do natury, do środowiska.

W tekście pracy rozważa sporne i problematyczne skutki ingerencji człowieka w naturę, możliwość odpowiedzialnego kształtowania środowiska naturalnego, jego sens i granice działań. Odnosi się do badań naukowych, poglądów filozoficznych, doktryny religijnej - czyli czynników ideowych, kształtujących ludzkie postawy i ogólny stan stosunku człowieka do natury w danej epoce. Zwraca uwagę, że powszechne od XVI, XVII praktyki mechanistyczno-materialistyczne (np. teorie F. Bacona) przyczyniły się do obecnego stanu degradacji ziemskiego ekosystemu. W konsekwencji doprowadziły one do ukształtowania się epoki antropocenu. W podrozdziale Sensualne Doktorantka szuka odpowiedzi na pytania ontologiczne, etyczne, natury religijnej, odwołując się do historii, tradycji, własnych doświadczeń i przemysłów. Nie udziela jednoznacznej odpowiedzi, pozostawiając obszar niedopowiedzeń. Wobec naszych odczuć względem duszy, istnienia, czasu, śmierci i przemijania, pozostajemy bezradni i zagubieni. Wysiłki zrozumienia i zdefiniowania tych pojęć w całej ludzkiej historii wydają się nieadekwatne wobec ich odczuwania przez żywą istotę. To pojęcia „nie do pojęcia”.

W podrozdziale Sensoryczne doktorantka omawia powszechnie uznawane zmysły: dotyk, wzrok, słuch, węch, smak, które opisuje w kontekście badań antropologicznych.

Zainteresowania te są także widoczne w Jej pracach graficznych zamieszczonych w portfolio – percepcja dotykowa skóry, skóra jako odbiornik i przekaźnik bodźców, jako cielesna bariera i granica. Autorka przytacza znamienne wyniki badań naukowych na temat integracji sensualnej (praca doktorska s. 11-12). Podkreśla znaczenie prawidłowej, wczesnej stymulacji sensorycznej istoty żywej (zwierzę, człowiek), zwiększającej jej szanse na przeżycie w trudnych warunkach. Doświadczenia te są następnie integrowane w mózgu i wykorzystywane w procesie przystosowania się, w zależności od potrzeb egzystencjalnych.

Niepełny wymiar bodźców (np. brak wizualnego źródła dźwięku, brak synchronizacji czasowej) zakłóca jego rozpoznanie. Na tym przykładzie, przytoczonym przez doktorantkę, można wysnuć pewną analogię – oddziaływanie, w tym działania szkodliwe, człowieka na środowisko i konsekwencje tego, odroczone w czasie, mogą nie być bezpośrednio zauważalne, identyfikowalne. Trafne powiązanie przyczyny i skutku jest warunkiem podstawowym, ale dopiero podjęcie przeciwdziałania, może mieć wymierne znaczenie dla ochrony środowiska naturalnego. Istotne jest, zaakcentowane przez autorkę, poczucie odpowiedzialności, świadomość pojedynczej osoby, jednostki ludzkiej w zbiorowości, a przede wszystkim świadomość jej przynależności do natury.

Próba wszechstronnej charakterystyki zmysłów zawiera się w obszernym polu badawczym wielu różnych kultur i na przestrzeni wieków. Ol'ga analizuje w swojej pracy te zagadnienia. System zmysłowego postrzegania świata jest związany z kulturą danego społeczeństwa, jego zwyczajami i warunkami geograficznymi, stopniem rozwoju cywilizacyjnego. Charakter, typ i rodzaj ukształtowanej percepcji zmysłowej danego środowiska łączy się z tradycją obrazowania przyrody, duchowości, zjawisk nadprzyrodzonych. Wyraża się ona w określonej symbolice i semiotyce, mającej swoje źródła w obrazowaniu przyrody i kosmosu. Własne środowisko postrzegamy przez pryzmat własnego, symbolicznego myślenia. Na zakończenie podrozdziału Sensoryczne autorka pisze o sposobach wyobrażania natury, o sposobach obrazowania duchowości człowieka w relacji z przyrodą. Idea ta jest zauważalnym nurtem zarówno w sztukach plastycznych, jak i w sztukach użytkowych, architekturze, sztuce ogrodowej, urbanistyce, itd. W każdej epoce i w każdym kręgu kulturowym jest ona odzwierciedlona w obiektach materialnych, jak i obecna w przekazie niematerialnym. Moravcová przytacza liczne przykłady artystycznych działań z XX, XXI w., na podstawie subiektywnego wyboru twórczości artystów, takich jak: Ad Reinhardt, Tony Smith, Betty Beaumont, Nancy Holt, Hans Haacke, a z kręgu sztuki Czech i Słowacji Miloš Šejn, Michal Kern, Václav Cigler, Rudolf Sikora, Ivan Kafka. We współczesnej sztuce nurt ekologiczny jest bardzo żywy i przybiera różne formy, od klasycznych działań, wystaw tematycznych, po performance, działania „in situ”, akcje aktywistyczne.

Część Konteksty poświęcona jest wybranym obszarom tematycznym nauki lub historii sztuki, inspirującym lub towarzyszącym procesowi twórczemu doktorantki. Załącznik zawiera przegląd wybranych kontekstów historycznych, związanych z koncepcją doktorskiego dzieła, stanowiących impuls dla ukształtowania jego wizualnego charakteru.

Publikacja „Silent Spring” z 1962 roku autorstwa Rachel Carson¹ (praca doktorska s. 43), traktowana jako przełomowa dla kształtowania się ruchów ekologicznych, wzbudziła szeroką dyskusję², podważając sens powziętych wówczas decyzji prawnych. Problem ten wyraźnie unaocznia pokaźne braki i pewną bezradność nauki w poszukiwaniu idealnego remedium. Uwidacznia wzajemne uzależnienie świata nauki, biznesu i polityki. Współczesny człowiek poddawany jest presji medialnych komunikatów, natłoku różnego rodzaju informacji i wykluczających się teorii. „Ideologiczne wojny” atakują uwagę i umysł każdego z nas, próbując zaanektować naszą wolność wyboru, decyzyjność, świadomość. Wielość, często sprzecznych, wirtualnych narracji zaburza i zaciemnia obraz rzeczywistości. W jaki sposób ideologie, poglądy religijne, naukowe, filozoficzne, poprzez wieki kształtowały wzajemny stosunek, relacje istoty ludzkiej i całego ekosystemu? Odpowiedź na tak fundamentalne pytania - o przyczyny stanu środowiska naturalnego w XXI w., narastające zagrożenie klimatyczne i sposoby przeciwdziałania skutkom negatywnej działalności człowieka - jest obecnie bardzo poważnym wyzwaniem dla ludzkości.

Ocena pracy doktorskiej, części artystycznej

Doktorska praca artystyczna Pani mgr Ol’gi Moravcovéj ma postać interaktywną. Składa się z czterech prostopadłościennych obiektów, usytuowanych w odpowiedniej konfiguracji. Obiekty skonstruowane są z brył sześcianów i prostopadłościanów, tworząc uporządkowany, symetryczny układ w przestrzeni. Kluczową liczbą warunkującą symboliczną wymowę dzieła jest liczba 4. Odpowiada ona czterem elementom, zgodnie ze starożytną teorią Empedoklesa odpowiadającym czterem żywiołom: woda, ogień, powietrze, ziemia. Taką korelację odnajdujemy w poszczególnych częściach dzieła – wnętrza usytuowanych obok siebie sześcianów stwarzają możliwości zmysłowego odczucia kolejno: materii wody, ruchu powietrza, stałości kruszywa. Czwarty element znajduje swój ekwiwalent w postaci strumienia światła emitowanego z wnętrza przeciwległego sześcianu.

¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Silent_Spring (dostęp 06.03.2023)

² <https://dzikiezycie.pl/archiwum/2017/gru-2017/rachel-carson-zmieniła-nasze-postrzeżenie-przyrody> (dostęp 06.03.2023)

<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/nauka/1530401,1,rachel-carson-była-matka-ekologii-i-doprowadziła-do-smierci-milionow-ludzi.read> (dostęp 06.03.2023)

Cztery elementy, do których nawiązuje dzieło, posiadają bogatą symbolikę, zakorzenioną w mitach, religii, sztuce, nauce, kosmologii, itp.³ Wymowa dzieła nie ogranicza się do tej, z pozoru czytelnej, symboliki, ale odnajduje się w skomplikowanym, wielowarstwowym obszarze odniesień.

Zgeometryzowana forma dzieła, wybór foremnych figur i brył, zastosowane zasady symetrii, mają równie istotne znaczenie. Oczywistym wyrazem kosmologicznej wymowy dzieła są: powtarzający się kształt koła o różnych wielkościach, w formie czarnej otchłani oraz świetlnej projekcji; opozycja ciemności i światła. Jak podkreśla sama autorka dzieło otwarte jest na odczytanie na różnych poziomach: intuicyjnym, zmysłowym, intelektualnym. Autorka pisze o pewnej bezradności w sensie pełnego zwerbalizowania idei swojego artystycznego dokonania. Nie uważa, aby wyczerpujący, literacki komentarz autora, był w stanie zrównoważyć, wyrazić osobistą intencję artysty. Ol'ga nadała swojej pracy zagadkowy tytuł „Kwadrans po drugiej zmarła jaskółka”. Czy odnosi się on do cytowanej pracy R. Carson „Cicha wiosna”, czy jest jej osobistym kodem znaczeniowym?

Bezpośredni, sensualny (dotykowy) kontakt z ukrytą wewnątrz materią jest możliwy dzięki niewielkim okrągłym otworom na przednich ścianach sześcianów. Pozwala on na odczucia dotykowe poprzez wsunięcie do wnętrza boxów dłoni, rąk. Sam gest włożenia dłoni, manipulowania wewnątrz nieznaną, tajemniczą przestrzeń ma znaczenie symboliczne. Pojawia się dualizm – ciekawość i obawa przed tym gestem; podjęcie ryzyka, pokonanie niepewności, co się wydarzy? Natura może być tu interpretowana jako byt nieznaną, tajemniczy, zagrażający.

Pomysł i realizacja dzieła doktorskiego Ol'gi Mpravcovéj są o charakterze konceptualnym. Sześcienne boxy mają kolor grafitowy, co nawiązuje do koloru węgla, pierwiastka chemicznego obecnego w litosferze, hydrosferze i atmosferze, będącego podstawą związków organicznych. Czerni, grafit, kolor węgla, tworzą przytłaczającą ciemność, stwarzającą przestrzeń i opozycję wobec źródła światła.

Człowiek wkraczający w przestrzeń dzieła, wchodzi do „sieci” (praca doktorska s.47); jest obserwowany przez innych odbiorców. W takiej fazie interakcji odbiorca staje się też częścią dzieła, przynależy do niego. Znak świetlny krzyża, pojawia się na plecach osoby znajdującej się w polu działania światła. Osoba, która weszła w „międzyobszar” dzieła, znajduje się jakby

³ szerokie omówienie każdego z żywiołów znajdziemy w: K. Wilkoszewska, Estetyka czterech żywiołów, Universitas, Kraków 2002

„na celowniku” - staje się nośnikiem symbolicznego wskazania celu. Jak w grze komputerowej, została schwytana w sieć, jest potencjalną ofiarą napastnika. Ale w ogólnym kontekście dzieła, człowiek może być przede wszystkim zlokalizowanym sprawcą zła, winowajcą?

Instalacja, zgodnie z ostatecznym zamysłem, jest pozbawiona bodźców dźwiękowych, ale nie funkcjonuje w pełnej ciszy. Wnętrza pudeł są przecież potencjalnym źródłem dźwięku – odgłosu spadających kropli, szumu wentylatora, szmeru przesypywanego kruszca. Nawet laptop nie jest całkiem niemy.

Autorka nie chce, aby jej dzieło twórcze było jednoznaczne, aby było jedynie wizualnym ekwiwalentem konkretnej, założonej tezy. Pragnie zaprezentować swoją subiektywną refleksję. Akcentuje symboliczną i empiryczną płaszczyznę dzieła, w kontekście „...rzekomego oddzielenia człowieka od pojęcia *przyrody*”.⁴

Doktorantka wskazuje na potrzebę bycia człowiekiem świadomym i wątpiącym, zadającym sobie pytania. Dostrzeganie zagrożeń, krytycyzm wobec nadmiernej konsumpcji, zmiana przyzwyczajzeń wydają się właściwą drogą postępowania. Wzrost ruchów pro-eko i ich popularność wśród młodych ludzi są konsekwencją inercji antropocenu. Zmiana stylu życia, przynajmniej w pewnych środowiskach, jest już widoczna, ale czy bez decyzji i działań o skali globalnej te mniejszościowe postawy będą wystarczające? Oczywiście, nie.

Drogą wybraną przez Ol'gę jest droga artystki poszukującej, dociekliwej, wrażliwej i refleksyjnej. Taka droga artystycznej aktywności jest dla Niej sposobem dążenia do pełni egzystencji człowieka, w jego relacji z naturą. Dzieło doktorskie Pani Ol'gi Moravcovéj nie należy do aktywistycznego nurtu w sztuce proekologicznej. Odczytuję je raczej jako wyrażające sceptycyzm, dystans i jednak niewiarę Autorki w spektakularną sprawczość pojedynczego człowieka. Ol'ga działa samotnie, indywidualnie. Siła introwertycznego dzieła Ol'gi zawiera się w zdecydowanym, konsekwentnym dawkowaniu kropli drążącej skałę. W oddziaływaniu subtelnym i wyrafinowanym, niejednoznacznym i co istotne wielowymiarowym. Nie jest to głośny marsz ze sztandarem i z tubą, ale nienachalne przyciąganie odbiorcy intrygującą treścią i metaforyczną wymową dzieła.

⁴ O. Moravcová, Streszczenie rozprawy doktorskiej, s. 7

Konkluzja

Recenzja została sporządzona w oparciu o przesłaną dokumentację pracy doktorskiej, części teoretycznej i artystycznej. Praca doktorska, przygotowana pod opieką promotora, stanowi oryginalne, o interesujących walorach artystycznych i poznawczych dokonanie twórcze. Świadczy ona o bardzo dobrym przygotowaniu teoretycznym i umiejętności prowadzenia pracy badawczej oraz artystycznej w dziedzinie sztuki, w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki. Na podstawie analizy przedstawionej rozprawy doktorskiej, dorobku twórczego i zgodnie z przytoczonymi w recenzji argumentami oceny dzieła stwierdzam, że praca doktorska Pani Ol'gi Moravcovéj spełnia warunki określone w art. 187 Ustawy z dn. 20.07.2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2021 r., poz. 478 z późn. zm.), stawiane kandydatom do stopnia naukowego doktora. Tym samym wnioskuję o nadanie Pani mgr Ol'dze Moravcovéj stopnia doktora w dziedzinie sztuki, w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki.

